

NEOLOGIZAREA LIMBII ROMÂNE. METAFORA TERMINOLOGICĂ

Eugenia MINCU, Dorina MACOVEI

Institutul de Filologie „Bogdan Petriceicu Hașdeu”

În limitele sistematicității limbii, este posibilitatea de „a da un corp concret unei impresii greu de exprimat” (Gaston Bachelard). Termenii-împrumuturi (metafore inițiale) din limbile moderne sunt considerați, din perspectivă metaforică, totalmente neutralizați. Sugestia metaforică, preluată din limba de origine (greacă sau latină) este aproape estompată. Prin urmare, acești termeni-împrumuturi sunt supuși procesului de demetaforizare. Astfel, neologismele terminologice reflectă două procese cronologic distincte: a) metaforizarea realizată în momentul de formare a unei terminologii, prin traduceri din greacă sau latină (traducere din limbile greacă și latină → termen științific → metaforă); și b) demetaforizarea termenului științific în limbajele epocii moderne (metaforă greco-latină → termen științific).

Prezentul articol propune investigații ale termenilor utilizați în limbajul medical, având drept suport reflectarea proceselor metaforizare → demetaforizare.

Cuvinte-cheie: terminologie, limbaj specializat, metaforă, neologizare, limba română.

THE NEOLOGIZATION OF THE ROMANIAN LANGUAGE. TERMINOLOGICAL METAPHOR

Within the limits of the systematicity of a language, it is possible to „give a concrete body to an impression that is difficult to express” (Gaston Bachelard). Borrowed terms (initial metaphors) from modern languages are considered, from a metaphorical perspective, totally neutralized. The metaphorical meaning from the original language (Greek or Latin) is almost faded. Therefore, these borrowings are subject to the process of demetaphorization. Thus, terminological neologisms reflect two chronologically distinct processes: a) the metaphORIZATION carried out at the time of the formation of a terminology, through translations from Greek or Latin (translations from Greek and Latin languages → scientific term → metaphor); and b) the demetaphorization of the scientific term in the languages of the modern era (Greek-Latin metaphor → scientific term).

The present article proposes some investigations of the terms used in medical terminology, based on the analysis of the metaphORIZATION → demetaphorization processes.

Keywords: terminology, specialized language, metaphor, neologization, the Romanian language.

Introducere

Crearea de noi cuvinte nu se realizează *ex nihilo* atât în plan morfologic, cât și semantic. Pre existența și existența unităților lexicale formează sistemul, iar noile sensuri pe care le achiziționează acoperă vidurile denominative [1, p. 13].

În mecanismul de creare a neologismului (denominații noi), metafora (denominația indirectă) este omniprezentă. Studiile care au în vizor metafora terminologică, în ultimii ani, au devenit „la modă”. În multe cercetări, metaforizarea este explicată, făcându-se abstracție de teoria generală a terminologiei.

Rita Temmerman, în reflectarea procesului de (de)nominație, propune analiza lingvistico-cognitivă. Această metodă de analiză permite a releva unitatea limbă – efort de cunoaștere – nominație la nivel de gândire; cercetătoarea supune criticii metoda analizei terminologice, care limitează rolul metaforei, plasând-o la nivel de „necesitate a denominației” [2, p. 163].

Metafora nu este nimic altceva decât „capacitatea românilor de a crea ... o terminologie funcțională, prin intermediul resurselor lexicale proprii”, „o modalitate de a transforma un termen popular în termen savant. Metafora ca modalitate de formare a unei terminologii științifice este revelatoarea limbajului specializat *in statu nascendi*” [3, p. 116-128].

Stelian Dumistrăcel [4, p. 21-22] tratează metafora, „esența limbii și a umanității”, „în legătură cu sensurile derivate ale cuvintelor” și se referă la metafora „tocită” și la metafora „sensibilă”. Metafora „tocită” este formată „prin zilnica tocire” a imaginii. În consecință, „cele mai frumoase, cele mai strălucite imagini au

ajuns pentru noi simple sunete” (Lazăr Șăineanu). Etiologic, metaforele sunt axate pe „nevoia de *concizie*” și pe „suplinirea insuficiențelor” verbale, iar „esența intelectuală a metaforei este permanența funcționării ei ca procedeu al denominației în fazele cele mai avansate ale limbilor celor mai cultivate” [*ibidem*].

După cum s-a menționat anterior, căile de pătrundere a neologismelor în diverse limbi sunt: a) împrumutul lexical determinat de imposibilitatea de a echivala formal două sisteme metalingvistice: „În asemenea cazuri se recurge la un procedeu care constă în faptul că respectivul cuvânt nu se traduce, ci se transcrie sau se transliterează cu ajutorul mijloacelor grafice ale altei limbi” [5, p. 7-8]; b) calcul indirect (adoptarea echivalentelor).

Metaforele terminologice sunt clasificate astfel: a) metafore formate „prin interacțiune”, rezultat din fuziunea dintre două modele preconceptuale, care formează un concept nou și b) termeni-metaforă, construcții idiomatiche universale.

În prima categorie se includ, în special, termenii-metaforă formați prin joncțiunea elementelor savante: *leucocit(ă)* (< gr. *leukos* „alb” + < gr. *kytos* „celulă”) „element corpuscular al sângelui, cu funcție fagocitară de apărare a organismului”; *eritrocit* (< gr. *erythros* „roșu” + < gr. *kytos* „celulă”) „globulă roșie fără nucleu” etc. În a doua categorie – termeni-metaforă idiomatici cu statut universal de tipul *mărul lui Adam*, *fața lui Hippokrates* etc. Terminologia medicală abundă în termeni-metafore. Conform datelor prezentate de către specialiști, în domeniul medical sunt atestați 3 500 de termeni medicali-metafore, dintre care 1000 sunt termeni utilizați în domeniile anatomie și clinică [6, p. 3].

În continuare, propunem o listă de termeni-împrumuturi din limba franceză, primă limbă-sursă de neologizare pentru limba română și, totodată, o delimitare structurală a acestora. Menționăm faptul că procesul de împrumut implică nu doar un vocabular al unei limbi, dar stabilește și anumite relații interculturale (inclusiv, nivel gnoseologic).

Totuși, acești termeni sunt atestați și în alte limbi moderne, dat fiind statutul translingvistic pe care îl dețin rădăcinile savante.

1. Termeni-metaforă formați prin interacțiunea conceptelor. Metafora axată pe similitudinea funcțiilor

Abdomen (< lat. *abdomen*, *inis*, *n* „burtă, pânțece”)

Termenul *abdomen* derivă de la *abdere* „a ascunde”; aici se ascund „în grăsime” viscerale. Valeriu Rusu presupune că termenul *abdomen* este unul compus din segmentele: < lat. *abdere* „a ascunde” + < lat. *omen-mnis* „prevestire”, deoarece „se considera că examenul viscerelor animalelor sacrificate permitea prezicerea viitorului” [7, p. 159].

Pe lângă sensul de „burtă, pânțece”, cuvântul latin *abdomen*, *inis*, *n* mai deținea și sensurile de: „sensibilitate”, „consum de alimente în exces”, „om mândăcios, nesățios, pofticios”, „testicul”. Termenul *abdomen* a fost atestat în secolul al XIV-lea de către A. Paré și desemna o cavitate care „ascunde” ceva [8, p. 41].

Actualmente, termenul denumește „regiunea anatomică situată între torace și pelvis conținând viscerale abdominale (stomac, ficat, pancreas, splină, rinichi și intestine); pânțece, burtă, foale. În terminologia medicală este utilizată sintagma *abdomen acut*, care arată o stare invalidantă, caracterizată prin durere abdominală intensă, asociată sau nu cu febră, greață, vărsături și șoc”. În biologie, termenul desemnează „ultimul segment al corpului artropodelor”.

Mușchi (< lat. *musculus*, *i*, *m* „mușchi” < gr. *mys* „șoarece”)

Termenul latin *musculus*, *i*, *m* este atestat la sfârșitul secolului al XIV-lea și este diminutivul cuvântului grecesc *mys* „șoarece”; literalmente se traduce „șoricel”. Ce legătură are șoarecele cu mușchiul? Forma și mișcarea unui mușchi, în special a bicepsului, se aseamănă cu forma și cu mișcarea unui șoarece. Această asociere a fost făcută în limba greacă, limbă în care cuvântul *mys* avea sensurile de „șoarece”, dar și de „mușchi”. Asocierea este prezentă în mai multe limbi: slavonă: *мышь* „șoarece” și *мышца* „mușchi”; germană: *maus* „șoarece” și „mușchi”; arabă; *adal* „șoarece” și *adalah* „mușchi” etc. Elementul de compunere *mio-* în limba română înseamnă „mușchi” și este parte componentă a mai mulți termeni, în special medicali (*mialgie* „durere de mușchi, durere musculară”; *amiotrofie* „atrofie a unui grup de mușchi” etc.). Asociat cu bicepsul, cuvântul *mușchi* mai înseamnă și „braț”, „putere” în expresiile populare de tipul *a face mușchi*, *a prinde la mușchi* etc., expresii folosite cu predilecție în limba română uzuală.

Dicționarul limbii române explică termenul *mușchi* în felul următor: „organ al corpului la toate verte-

bratele și la majoritatea nevertebratelor, format dintr-un țesut fibros și cărnos care, datorită proprietăților lui fundamentale, contractibilitatea și elasticitatea, pune în mișcare diferite organe și părți ale corpului; „bucată de carne de animal desprinsă din regiunea șirei spinării, întrebuintată în alimentație”.

Vas (< lat. *vasum, vas, vasis, n* „oală, butoi”)

Pentru latinescul *vas, vasis, n* erau atestate mai multe sensuri, cel primar fiind de „oală în care se păstrează lichidele”; apoi cu sens de „butoi” *vas vinarium* (vasul vinurilor), utilizat în industria vinurilor; în navigație *vasa colligere* „rucsac”, „a-și strânge lucrurile necesare pentru o excursie”; „corp de casă, habitatul” *vasa vestimentum*; „îmbarcarea pe navă” *vasa conclamare*; în agricultură, apicultură, industria meșteșugăritului etc. În mare parte toate aceste sensuri s-au menținut.

Dicționarul oferă următoarele definiții: „recipient de sticlă, de metal, de lemn, de pământ etc., de diferite forme și mărimi, care servește la păstrarea (și transportul) lichidelor, al unor materii solide sau ca obiect de ornament” – industrie, biochimie, biofizică; „nume generic dat farfuriilor, oalelor, castroanelor etc. folosite la masă și la pregătirea mâncării” – industria alimentară; „vehicul pentru transportul pe apă al călătorilor și al mărfurilor”, „navă” – industria de transport; „fiecare dintre formațiile tubulare închise prin care circulă sângele, limfa etc. în interiorul organismului” – medicină; „celulă vegetală alungită sau tub capilar gol prin care circulă seva în plante” – botanică [9, p. 1057].

Metafora antropomorfică/somatică

Omuleț (< lat. *homunculus, i, m* „omuleț”)

Termenul este creat în Evul mediu de către alchimiștii care încercau să dea naștere, prin magnetizarea spermatozoidului, unei ființe asemănătoare omului. *Homunculus* se mai consideră ființă umană mică, creată artificial. Termenul este introdus prin anii 1650 și este diminutivul cuvântului latinesc *homo, inis, m* „om”. Cuvântul latin desemna, de regulă, omul de sex masculin, adică bărbatul; uneori fiind utilizat și cu sensurile de „ființă”, „persoană”, „rasă umană”. În latina vulgară *homo* era „un oricine dintre oameni”, dar și „răscolnic”, „infanterist” [9, p. 479].

O altă etimologie arată că *homo, inis, m* a derivat cuvântul *homullus, i, m* „omuleț, ființă jalnică”, iar acesta, la rândul său, a format diminutivul *homunculus, i, m* „(ironic) omușor, om simplu, mediocritate” și *homuncio, onis, m* cu sens similar. Alții consideră că *homo, inis, m* provine de la *humus, i, f* „pământ, sol, humus”.

Dicționarul oferă următoarele definiții: „omuleț artificial pe care alchimiștii pretindeau că au reușit să-l fabrice; om foarte mic de statură, nedezvoltat, pipernicit”; „fetus uman”. În terminologia medicală, termenul *homunculus* (< lat. *homunculus, i, m* „omuleț”), motor și senzitiv, presupune „proiecțiile în zona cortexului, cu formă de corp omenesc”. *Omulețul* are cap enorm, limba voluminoasă, mâini enorme. Acest mozaic cortical este determinat de frecvența stimulării motorii și senzitive; segmentele mai dezvoltate sunt cele mai solicitate.

Isterie (< gr. *hystera* „uter”)

Termenul *isterie* provine din grecescul *hystera* „uter”. O altă etimologie arată și sensurile de „burtă, pântec, abdomen”.

Grecii antici credeau că femeile sunt emotive, sensibilitatea aceasta „provenind din uter”. Astfel, grecescul *hysterikos* însemna „suferință a uterului” sau suferință localizată în zona abdomenului.

Pentru prima dată termenul *isterie* este utilizat în 1801 cu sensul de „emoție nesănătoasă sau entuziasm”, definiție menținută până în 1839.

Dacă în trecut, se considera că această stare e specifică doar femeilor, fiind generată de o disfuncție a uterului, în prezent, această boală nervoasă nu se mai limitează la persoanele „cu uter”, atestându-se fenomenul social de isterie în masă.

Dicționarul explică termenul *isterie* în felul următor: „tulburare mintală manifestată prin descărcări emoționale, leșin, sugestibilitate, simptome fără bază organică”.

2. Termeni-metaforă, construcții idiomatice universale

„Arborele vieții” al cerebelului (< lat. *arbor vitae cerebelli*)

Expresia *arborele vieții* (din latină *arbor vitae*) reprezintă Totul și Unul universului; cu rădăcinile fixate în pământ și cu ramurile sprijinind cerul. Totodată, arborele vieții reprezintă și familia, simbolizând ascendența de neam, fertilitatea și vitalitatea.

Prima dată, expresia este utilizată cu statut de termen în 1660, fiind folosit de către botanistul și medicul Cha-

les de L'Écluse. Totuși, se consideră că termenul *arbor vitae cerebelli* este mai vechi, fiind atestat în 1560 și denominând creierul posterior al unui animal vertebrat. Asocierea arborele vieții cu „arborele vieții” al cerebelului are la bază imaginea sau desenul rezultat din disecția sagitală a cerebelului, care poate fi asociat cu o tuie – arbore veșnic verde, făcând trimitere la pomul vieții și al destinului. Aceste transpoziții metaforice floră – om fac trimitere la conceptualizarea corpului uman ca parte integrală a biosistemului (comuniunea om – natură).

Mușcătura diavolului (<lat. *morsus Diaboli/ Dracunculus virginianus*)

În Europa, speciile de *Echinacea* ajung în 1680, an în care John Banister, aflându-se în Virginia, colectează planta și o trimite în Anglia. Robert Morison, botanist de la Oxford, o numește *Dracunculus virginianus/Muscatura diavolului*, considerând planta un antidot de excepție în mușcăturile de șarpe. Linnaeus (1753) îi spune *Palaria soarelui/Rudbekia purpurea*, făcând trimitere la coroana plantei. Planta medicinală este recomandabilă în tratamentele afecțiunilor urogenitale. În prezent, *Echinacea* este una dintre cele mai folosite plante de pe glob, fiind considerată cea mai „mare stimulatorie” a sistemului imunitar.

Concluzii

În mecanismul de constituire a terminologiilor (aici, terminologia medicală), metafora este una dintre cele mai uzuale modalități de a modela realitatea, iar metaforizarea este un fenomen cognitiv, care implică mecanisme gnoseologice universale la nivel conceptual.

În medicină, sunt atestați 3 500 de termeni medicali-metafore. Esența metaforei rezidă în înțelegerea unei noțiuni prin intermediul termenilor care exteriorizează alte noțiuni.

Termenii-metaforă, formați în baza rădăcinilor savante (de regulă, împrumuturi din limba franceză), sunt supuși procesului de demetaforizare (metaforă greco-latină → termen științific).

S-au delimitat următoarele tipuri de termeni-metaforă: a) termeni-metaforă formați prin „interacțiunea” conceptelor și b) termeni-metaforă, construcții idiomatice universale.

Neologizarea limbii române, în special dezvoltarea limbajului specializat, are loc prin: împrumut direct (preluarea termenilor) și împrumut indirect (traducerea sau echivalarea termenilor). În ambele situații, se astestă fenomenul de demetaforizare a termenilor-împrumuturi în limbajul specializat medical.

Referințe:

1. CUSIN-BERCHE, F. Le lexique en mouvement: création lexicale et production sémantique. În : *Langage Revue trimestrielle*, décembre 1999, Paris, p. 5-25.
2. TEMMERMAN, R. Une théorie réaliste de la terminologie: le sociocognitivism. În: *Cahiers du Rifaal. Terminologies nouvelles. Terminologie et diversité culturelle*, 2000, nr. 21, p. 138-150.
3. TOMA, E. *Sur la formation de la terminologie médicale-biologique en roumain (XVIII – XIXe siècles)*. En: Rumänistik in der Diskussion, Ginter Narr Verlag Tübingen, 1986, p. 116-128.
4. DUMISTRĂCEL, St. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, 260 p.
5. ZVEGNICEV, V. Prefață la ediția rusă a lucrării: *Eric P. Hamp, Glossary of American Technical Linguistic Usage*. Utrecht/Antwerp, 1957, p. 7-8.
6. ОЗИНГИН, М. Роль метафоры в структурировании и функционировании русской медицинской терминологии / Автореферат дис. канд. филол. наук. Саратов, 2010, 41 с. Диссертации по гуманитарным наукам. <http://cheloveknauka.com/rol-metafory-v-strukturirovanii-i-funktsionirovanii-russkoy-meditsinskoy-terminologii#ixzz4EDSzlG4L> (vizitat 13.07.2022).
7. RUSU, V. *Dictionar medical, ediția a IV-a revizuită și adăugită*. București: Editura medicală, 2013, 2064 p.
8. DAUZAT, Al. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: 1938, 824 p.
9. ДВОРЕЦКИЙ, И. Латинско-русский словарь. Москва: Издательство Русский язык, 1976, 1096 с.

Date despre autori:

Eugenia MINCU, doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hașdeu” al USM.

E-mail: jana_mincu@yahoo.fr

ORCID: 0000-0002-3774-2599

Dorina MACOVEI, doctor în filologie, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hașdeu” al USM.

E-mail: dorinajulea@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-5345-5725

Notă: Prezentul articol a fost elaborat în cadrul proiectului *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene, finanțat de ANCD.*

Prezentat la 09.03.2023